

Předmluva

Schleiermacherův první pobyt v Berlíně (1796–1804)

Jan Kranát

1. Schleiermacher romantický

V září roku 1796 nastoupil sedmadvacetiletý Friedrich Schleiermacher do Berlína na své první stálé místo nemocničního kaplana v proslulé nemocnici Charité. Tento bývalý morový špitál stávající před bezmála sto lety ještě za městem sloužil nyní částečně též jako starobinec, chudobinec a blázinec. Průkopník německé sociální práce a svérázný literát JOHANN DANIEL FALK (1768–1826) ho v jedné ze svých satir srovnával s berlínskou veterinární akademií, na které prý „léčí psy jako lidi“, zatímco „v Charité léčí lidi jako psy“.¹ Z této málo utěšené situace pramenily četné nápravné snahy tamních duchovních pastýřů, sám Schleiermacher věnoval otázkám sociální péče spis *O chudinství* (Zum Armenwesen), z něž se nám bohužel zachovaly jen dva listy rukopisu srovnávající jednak sociální situaci ve městě a na venkově, jednak pojednávající péči o duševně nemocné pacienty, mj. otázku, zda nechávat „blázny“ jejich rodinám či doufat v jejich ústavní léčbu.² O tom, že se pohyboval v medicínském prostředí, ba v blázinci, svědčí četné nářazy jeho *Promluvy*: „symptomy asfyxie svobody a lidství“³, „deflegmatizovaný duch“⁴, „trhavé a těkavé pohledy“ náboženských astheniků⁵ či naopak „hlasitě řvoucí svaté šílenství“

¹ Cit. dle KURT NOWAK: *Schleiermacher*, Göttingen 2001, s. 77

² FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: *Kritische Gesamtausgabe*, hg. Hans-Joachim Birkner u. Gerhard Ebeling, Hermann Fischer, Heinz Kimmerle, Kurt-Victor Selge, Ulrich Barth, Konrad Cramer, Günter Meckenstock, Berlin/New York 1980 ff. = KGA; KGA I/2, s. 157–161

³ FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*, vyd. anonymně, Berlin 1799; citovat budeme podle českého překladu *O náboženství. Promluvy ke vzdělancům mezi jeho utrhači*, Praha 2012; dále uváděno jako *Promluvy* dle standardní paginace podle prvního německého vydání. – Zde *Promluvy*, p. 104

⁴ *Promluvy*, p. 95

⁵ *Promluvy*, p. 158

stheniků⁶, „sthenická smrt neboli euthanasie ducha“⁷, osvícenská protiná-boženská profylaxie⁸ apod.

Na teologii či jinou intelektuální práci nový kazatel zatím neměl čas a vlastně ani odvalu. Lze dokonce říci, že teologická studia kolem něj prošla bez hlubšího vlivu, teologickou fakultu v Halle absolvoval jako průměrný, ne-li podprůměrný student, druhý teologický examen složil pouze „postačitelně“. Jako syn reformovaného kazatele patřil v luterském Prusku k menšině, byť významné, studia na ochranovských školách v Nieském a Barby ho uvedla k menšině ještě menší, totiž k obnovené Jednotě bratrské, z jejichž spárů posléze raději utekl, aby nakonec na novém místě v Berlíně kázal nikoli „stovkám posluchačů mezi paláci královského města, nýbrž malému stádcu a v domě, který postavila křesťanská láska“.⁹ Berlín byl sice hlavním městem, na svůj kulturní věhlas však teprve čekal, nyní ještě převažovalo střízlivé osvědčení a posádkový dril. Na mladého kazatele dolehla nepříliš povzbudivá realita špatně placeného místa, násobená pochybami o vlastních schopnostech. V den svých narozenin, 21. listopadu 1797, píše sestře Charlottě: „Dvacet devět let a dosud nic vykonáno! S tím se on [přítel Friedrich Schlegel] nemohl nikterak smířit a musel jsem mu na to opravdu slavnostně dát ruku, že ještě v tomto roce začnu psát něco vlastního – a tento slib mě opravdu tíží, jelikož k psaní nemám vůbec žádné sklony.“¹⁰ Zde se zřejmě nacházíme v okamžiku zrodu pozdějších *Promluv* a je to opravdu Friedrich Schlegel, snad největší duchovní hybatel německé

⁶ *Promluvy*, p. 160

⁷ *Promluvy*, p. 160

⁸ *Promluvy*, p. 174–175: „Ti z vás, kteří si zvykli pokládat náboženství za pouhý neduh myslí, obvykle i zastávají názor, že prý je to snesitelnější, ba snad i snáze léčitelná nemoc, dokud je jí stíženo jen tu a tam několik osamělých jedinců, že prý však veřejné ohrožení vzroste na nejvyšší míru a vše je ztraceno, jakmile je mezi mnoha takovými nešťastníky příliš těsné společenství. V prvním případě by prý paroxysmy mohly být zmírněny vhodně zaměřenou léčbou, protizánětlivou dietou a zdravým vzduchem a kdyby se nepodařilo zcela přemoci ony zvláštní látky působící tuto nemoc, přece by je bylo možno naředit do neškodného poměru. V druhém případě bychom se však museli vzdát vši naděje na záchranu, nemoc by postupovala tím pustošivěji a byla provázena o to nebezpečnějšími symptomy, kdyby se pěstovala a nadmíru vzrostla vzájemná blízkost lidí. Několik jedinců by brzy otrávil veškerou atmosféru, i nejzdravější těla by byla nakažena, všechny kanály, jimiž má proudit životní proces, by byly zničeny, všechny šťávy rozloženy, a v záchvatu téhož horečnatého šílenství by byl učiněn nezvratný konec celým generacím, ba celým národům.“

⁹ FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: *Sämtliche Werke*, II/7, Predigten in den Jahren 1789 bis 1810 gehalten von Friedrich Schleiermacher. Aus Schleiermacher's handschriftlichem Nachlasse und aus Nachschriften der Hörer herausgegeben von A. Sydow, Berlin 1836, s. 371 = SW

¹⁰ KGA V/2, s. 213

romantiky, kdo ho k tomuto prvnímu počínu pohnul. Ten píše o týden později bratru Augustu Wilhelmovi o společných plánech, které se svým přítelem má: „Že Schleyermacher může mít popularitu, je fakt. Mnozí filisté mi ho už vychválili jako velmi dobrého kazatele. Nemysli si ovšem, že se jeho paradoxie vlamuje do domu dveřmi, jako většinou ta moje. Ke všemu totiž přistupuje polehounku... Jeho největší chybou ovšem je, že nemá pravý zájem, něco *dělat*, ačkoli by mohl.“¹¹

Jak vidno, Berlín nebyl zdaleka tak nepodnětný, jak se mohlo nově příchozímu zprvu zdát. Kulturní a intelektuální život se ovšem soustředil v salónech, do nichž musel být nový kazatel teprve uveden. Stalo se tak už 30. prosince 1796, kdy zavítal na večeři do rodiny židovského lékaře a dvorního rady Dr. Markuse Herze. Zde na něj zvláště silně zapůsobila jeho půvabná mladá manželka HENRIETTE (1764–1847), sice o čtyři roky starší než Schleiermacher, ale v bezdětném a poněkud osvěcensky škrobeném manželství dychtivě toužící po nových podnětech. Těch se jí od „Schleiera“, jak důvěrně nazývala svého přítele, dostalo zřejmě měrou svrchovanou: „Schleiermacher mi je vzácným zjevením – tolik rozumu, tolik vědomostí, tak láskyplný a přitom tak jemný, naprosto krásné myslí. Může-li se ještě ze mě něco stát, stane se to jeho prostřednictvím, tolik námahy si dává, aby ze mě něco udělal.“¹² Sečtělá Henriette, ovládající údajně deset jazyků, se stala prvním kritikem Schleiermacherových nepsaných i zapsaných myšlenek, stýkali se pravidelně u četby Shakespeara a *Viléma Meistera*, otevřela mu cestu do velkého světa berlínského vzdělaného měšťáctva a seznámila ho s přáteli, jejichž vliv na jeho další směřování byl naprosto zásadní, v první řadě s Friedrichem Schlegelem.

Nutno však učinit ještě jednu poznámku ke Schleiermacherově domnělému antijudaismu. Stalo se tehdy zvykem či snad též společenskou nutností, že osvícení a emancipovaní Židé – zdaleka nejen Herzovi – konvertovali ke křesťanství. Kromě jasného společenského zařazení za tím většinou nelze hledat nějaké zvláštní náboženské pohnutky, lhostejnost či dokonce odpor vůči tradičnímu náboženství rostla mezi berlínskými Židy tím více, čím východněji zasahoval pruský zábor polských rovin.¹³ Vůči svobodomyšlným literárním salónům tak už nestál jen společen-

¹¹ List Friedricha Schlegela Augustu Wilhelmovi a Caroline Schlegelovým z 28. listopadu 1797, in: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, Paderborn/München/Wien 1958ff.; Bd. 24/3, Nr. 36, s. 45

¹² List Henriette Herz švédskému diplomatovi a Schleiermacherovu spolužáku Alexandrovi z Dohna, KGA V/2, s. XXXI, pozn. 69

¹³ Po trojím záboru Polska v letech 1772–1795 vzrostl počet Židů v Prusku z 37 000 na 224 000. NOWAK, s. 95

sky neškodný protestantismus, ale poměrně divoká židovská ortodoxie se striktním zákonictvím a citelným postihem za každý odklon od předpisů. Třebaže byl její vliv omezen toliko na vlastní souvěrce, zdál se být tento přesah náboženské reglementace do soukromého života – v jinak poměrně liberálních pruských poměrech – překvapivým přežitkem. Jelikož pruský stát už tehdy stál na rozumu, bylo nutno z důvodů fiskálních i obranných řešit postavení těchto ne právě loajálních obyvatel, jimž na jedné straně vlastní náboženské tradice, na straně druhé pak předsudky křesťanské většiny bránily plnému občanskému zařazení. Jelikož problém měl základ především náboženský, totiž mojžíšský zákon, nescházely ani roztodivné projekty unionistické. Schleiermacherovu kritickou pozornost upoutal především návrh židovského předáka a stoupence haskaly DANIELA FRIEDLÄNDERA (1750–1834), jenž se obrátil k protestantským orgánům, jmenovitě berlínskému proboštu Tellerovi, s dotazem, zda by pro zrovnoprávnění stačilo vytvořit jakousi náboženskou unii, v níž by Židé přijali „ceremonie křesťanské církve“, aniž by však zároveň byli nuceni přijímat „dogmata této společnosti“. Na propuknutí debatu reagoval Schleiermacher svým prvním teologickým spiskem pod typicky šroubovaným názvem *Dopisy u příležitosti politicky teologického zadání a listu židovských otců*.¹⁴ Zatímco se v něm jasně vyslovuje pro občanské zrovnoprávnění Židů, jednoznačně odmítá náboženské spojení, jehož výsledkem by prý bylo pouze „judaisované křesťanství“ ke škodě jak Židů, tak křesťanů. Při té příležitosti Schleiermacher varuje církev před nucenými přestupy a odmítá emancipaci spojovat se změnou náboženství. Na druhou stranu však podmiňuje občanské začlenění Židů celkem rozumnými předpoklady – rituální zákon by byl podřízen zákonu státnímu a Židé by se museli odřít naděje na „Svatou zemi“. Přestože Schleiermacher neměl o tradičním judaismu přehnané mínění a považoval jej od oddělení křesťanské církve za dějinně uzavřený a – na rozdíl od křesťanství – za prostý proroků, nemůžeme jej v žádném případě vinit z nějakého antijudaismu. K židovské obci nakonec chová plnou úctu už tím, že jí odmítá vnucovat jakékoli „společné“ křesťanské obsahy a totéž nárokuje pro církev. Henriette Herz byla možná překvapena náhlým „teologickým“ zájmem svého duchaplného přítele, který ji ještě před sepsáním tohoto spisu ubezpečuje: „Něco psát o této teologické otázce mi vůbec není tak nepříjemné, jak si myslíte.“¹⁵ V té době se již totiž chýlily ke zdárnému završení jeho *Promluvy*.

¹⁴ *Briefe bei Gelegenheit der politisch theologischen Aufgabe und des Sendschreibens jüdischer Hausväter*; KGA I/2, s. 327–361, spis vyšel anonymně na jaře 1799, jako autor byl uveden „Kazatel mimo Berlín“, viz NOWAK, s. 95, pozn. 45

¹⁵ Schleiermacherův list Henriette Herz z 16./17. března 1799; KGA V/3, Nr. 583

První zmínku o *Promluvách* nacházíme ke 2. prosinci 1798, kdy Schlegel píše Novalisovi, že Schleiermacher „pracuje na nějakém díle o náboženství“.¹⁶ Právě FRIEDRICH SCHLEGEL (1772–1829) byl vedle užšího okruhu berlínských přátel zřejmě hlavním podnítelem tohoto spisu. V červenci 1797 ho osud zavál do Berlína, kde se během podzima zrodil plán na založení zcela nově pojatého literárního časopisu, z nějž později povstalo proslulé *Athenaeum*. Navzdory svému mládí a nedokončeným studiím si už dokázal zjednat uznání intelektuálního světa spisem o řecké poesii¹⁷, v oblasti nové poesie jej pak utvářelo přátelství s vrstevníkem Novalisem. Na stránkách *Athenaeae* se postupně setkal kroužek pozoruhodných osobností, jež byly později nazvány ranými romantiky, vedle básníka Novalise to byl Schlegelův starší bratr, význačný filolog August Wilhelm s fatální manželkou Caroline, pozdější „král romantiky“ Ludwig Tieck a konečně – reformovaný kazatel Schleiermacher. Setkání s neúnavně tvořivým a stále provokujícím Schlegelem v salónu Herzových bylo pro Schleiermachera skutečným zjevením a krátce před Vánocemi 1797 se oba přátelé na půl druhého roku – do srpna 1799 – sestěhovali do společného bytu, zatímco příbytek v Charité procházel nutnou přestavbou. Schlegel se stal nedostižným vzorem svému příteli, který o něm píše sestra: „Je to mladý muž, 25 let, s tak širokými vědomostmi, že nelze ani pochopit, jak k nim při takovém mládí dospěl. Má originálního ducha, který zde, kde už tak je mnoho ducha a talentu, všechno dalece předčí... Zkrátka, od té doby, co jsem ho blíže poznal, začíná pro mou existenci ve filosofickém a literárním světě jakési nové období.“¹⁸

V čem vlastně čistý intelektuál a literát Schlegel tak zapůsobil na pietisticky formovaného kazatele ze Charité? Především mu ukázal cestu, po níž bylo možno uniknout z osvícenské praktičnosti běžného církevního provozu. Tou cestou mělo být umění, zvláště literatura a básnictví. Právě jejich prostřednictvím měla být pozornost obrácena od obecného – obecných pojmů, vědeckých systémů a obecně závazných pravidel – k individuálnímu činu jedince, jeho neopakovatelné situaci a zejména pak k uměleckému počinu, ryze individuálnímu a tvořivému, který byl ovšem chápán v širším než pouze „estetickém“ smyslu a přesahoval do vědy, etiky, politiky – i náboženství. Oblíbeným termínem romantického kroužku byla

¹⁶ FRIEDRICH WILHELM KANTZENBACH: *Schleiermacher mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek bei Hamburg 1969; 8. Aufl. 1999, s. 49

¹⁷ FRIEDRICH SCHLEGEL: *Über das Studium der griechischen Poesie*, in: *Die Griechen und Römer. Historische und kritische Versuche über das klassische Altertum*. Erster Band, Neustrelitz 1797

¹⁸ Schleiermacherův list sestře Charlottě z 2. září–12. listopadu 1797, KGA V/2, Nr. 402

„symfilosofie“, tedy společný filosofický počín, v němž mezi jeho účastníky zmizí hranice dosud striktně oddělující vědu a poesii, etiku a tvorbu a koneckonců i filosofii – a náboženství.¹⁹ Náboženství – ba křesťanství – se má takto zcela organicky navrátit do lidského života, odkud bylo předtím vykázáno třístaletým úsilím osvíceného rozumářství a církevního konfesionalismu.²⁰ Schlegel pro nové myšlení a tvorbu požadoval též rozchod s tradičními formami uměleckými i vědeckými. Médiem se měl – ale spoň pro první dvě čísla *Athenaea*²¹ – stát fragment, tedy útvar spíše kratší, bez nároku na úplnost, leč s jasným zaměřením na klíčový detail. V něčem nám tato literární forma může připomínat Schleiermacherův názor celku skrze jednotlivinu. Pro vědomě nemetafysické a nesystematické myšlení *Promluv* by fragment možná byl i vhodnou formou, ale v mnohém ohledu je pro Schleiermachera příznačné, že nakonec promlouvá přece jen systematicky, nechce-li posluchače šokovat, nýbrž přesvědčit. Také *Athenaeum*, jež mělo vycházet takto fragmentárně, nakonec ukázalo jisté meze pouhého, byť duchaplného glosování.²² Autorství většiny ze 451 fragmentů *Athenaea* připadá Friedrichu Schlegelovi, přispěli však i jeho přátelé, Schleiermacher asi třiceti. Jeden z nejpozoruhodnějších je zřejmě jeho *Idea katechismu rozumu pro urozené paní* psaná formou Dekalogu.²³ Reformovaný kazatel se zde zřejmě pokouší spojit svůj vznešený ideál ženy se zcela konkrétními okolnostmi, jež mu připravil berlínský společenský život. Uvádíme ho zde v plném znění, v českém prostředí nám totiž může připomenout podobně nenaplněné tužby stejně romantické a přitom střízlivě intelektuální duše – Boženy Němcové:

¹⁹ FRIEDRICH SCHLEGEL: *Athenaeum*, fr. 125: „Filosofovat znamená společně hledat vše-vědění... Začala by zcela nová epocha věd a umění, kdyby se symfilosofie a sympoesie staly tak obecnými a tak vroucími, že už by nebylo nijak vzácné, aby vícero vzájemně protikladných povah tvořilo společná díla.“

²⁰ ERNST BEHLER: *Friedrich Schlegel mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek bei Hamburg 1966; 6. Aufl. 1996, s. 71: „Kdybychom chtěli vymezit, speciální oblasti těchto SYMFILOSOFUNTES, pak by byl Friedrich Schlegel teoretikem a filosofem, August Wilhelm Schlegel filologem a kritikem, Schleiermacher moralistou a teologem, romantické Akademie; Tieck by se k této lize přidal jako populární vypravěč a Novalis jako esoterní mystik.“

²¹ *Athenaeum* vycházelo od května 1798 do srpna 1801, celkem vyšlo šest sešitů ve třech svazcích.

²² Formou fragmentů byl vydáván pouze první svazek, dodnes vydáván jako „Athenäums-Fragmente“, druhý svazek se zásluhou A. W. Schlegela vrátil k tradičnější satirické a literárně-kritické formě, třetí pak se naopak vrací ke svérázné religiozitě, jejímž příkladem mohou být Novalisovy *Hymny noci*, čes. NOVALIS: *Modrá květina*, Praha 1971, s. 257–274, přel. Valter Feldstein.

²³ Idee zu einem Katechismus der Vernunft für edle Frauen, *Athenaeum*, fr. 364

I. Nebudeš mít milenců
kromě něho:
ale buď ráda přítelkyní,
aniž bys kolorit lásky
rozehrávala a koketovala
nebo vzývala.

II. Neučiníš sobě ideálu,
ani anděla v nebi,
ani hrdiny z básně
či románu,
ani tebou vysněného
nebo vyfantazírovaného;
ale budeš milovat muže,
jaký je.

Neboť příroda, tvá paní,
je přísné božstvo,
jež nadšení dívek
trestá na ženách
až do třetího a čtvrtého věku
jejich citů.

III. Nezneužiješ svátostí lásky
ani v nejmenším,
neboť ta přijde o svůj něžný cit,
která svou přízeň znesvěť
a vydá sebe sama
za lichotky a dary,
nebo jen aby se v tichu a klidu
stala matkou.

IV. Pamatuji
na den sobotní svého srdce,
abys ho slavila,
a když tě zastaví,
pak užívej svobody
nebo se obrať do nitra.

V. Cti svéráz
a svobodu svých dětí,
aby prospívaly
a dlouho žily na zemi.

VI. Neoživíš schválně.
[= Nepočneš naschvál dítě??]

VII. Neuzavřeš manželství,
v němž bys musela zesmilnit.

VIII. Nenecháš se milovat,
kde sama nemiluješ.

IX. Nevydáš o mužích
křivého svědectví.
Nebudeš jejich barbarství
zkrášlovat slovy
ani skutky.

X. Nebudeš dychtit
po mužském umění,
moudrosti ani cti.

Činnost romantického kroužku se však nevyčerpávala jen provokativními afórismy, ale měla v úmyslu i zcela seriózní vědecké a vydavatelské počiny. Ještě někdy během roku 1798 se Schlegel se Schleiermacherem nadchli pro společný překlad Platóna do němčiny. Pro různost jejich povah není snad nic příznačnějšího: zatímco Schlegel z tohoto plánu po horečných přípravách (např. vypracování kritické chronologie dialogů) vzápětí potichu vycouval, Schleiermacher s malým zpožděním přeložil, okomen-

toval, doplnil předmluvami a v průběhu 24 let vydal téměř celé Platónovo dílo.²⁴

Mezitím ovšem přišel v jeho životě zlom. 15. dubna 1799 okolo 10. hodiny ráno zakončil své první velké a zřejmě i nejznámější dílo – promluvy *O náboženství*, na němž vskutku intenzivně pracoval poslední dva měsíce. Jeho adresáty byli předně nejbližší přátelé – Henriette Herz pravidelně informoval o postupu práce a poslal jí i část rukopisu k nahlédnutí a snad i jako důvěrné vyznání, „že jeho náboženství je veskrze náboženstvím srdce [= *Herzreligion*]“.²⁵ Nemohl to myslet příliš upřímně, protože jeho srdce už v té době hořelo pro jinou vdanou, leč mladší ženu, Eleonoru Grunow, manželku kolegy A. C. W. Grunowa, luterského kazatele z Invalidovny. Mladý kazatel měl už tak dost problémů – nadřizení uvažovali dokonce o jeho přeložení do Schwedtu na Odře – proto zřejmě také dílo vydal anonymně. Ani název – *O náboženství* – se nijak nevymykal tehdy běžné produkci.²⁶ Proslulý berlínský kazatel, kdysi významný církevní činitel fridericiánské doby a Schleiermacherův příznivec JOHANN JOACHIM SPALDING (1714–1804), jež Schleiermacher v Berlíně zastihl jako uznávaného autora, byť již věkem zchátralého, a několikrát jej uctivě navštívil, proslul ještě před nedávnem svými *Důvěrnými dopisy týkajícími se náboženství*.²⁷ – Přesto se po vydání *Promluv* znenadání přivalila z celého Německa vlna odmítnutí: Schleiermacherův jinak velmi vstřícný nadřízený, biskup Sack, je označil za „apologii panteismu“, jeho oblíbený učitel filosofie z Halle Johann August Eberhard pak přímo za „ateismus“, odmítli je Goethe, Schiller a dokonce i Fichte čerstvě obviněný z ateismu a vyhnaný z jenské university. Schelling, proslavený v té době svou přírodní filosofií, se pohoršoval nad odnáboženštěním přírody v *Promluvách* a při té příležitosti složil dokonce jízlivou báseň *Epikurejské vyznání Heinze Widerporsta*, v níž se nevybíravě pustil do Schleiermachera a romantiků.²⁸ Příznivějšího zařazení, byť nakonec stejně kritického, se mu dostalo od Hegela, jenž v prvním svazku *Kritického filosofického žurnálu* [1801] zařadil

²⁴ *Platons Werke*, übers. mit Einleitungen und Anmerkungen, 5 Bde., Berlin 1804–1809; 2. verbesserte Aufl., 6 Bde., Berlin 1817–1828

²⁵ Schleiermacherův list Henriette Herz ze 14./15. dubna 1799; KGA V/3, Nr. 629

²⁶ NOWAK, s. 97: „Knihy s nadpisem, De religione“, De vera religione a jiné podobné se od raného novověku vydávaly často. Pokud jde o 18. století, pak si pojem, náboženství stál podobně jako pojem osvícenství. Všichni ho používali, jeho význam byl ovšem neurčitý.“

²⁷ JOHANN JOACHIM SPALDING: *Vertraute Briefe, die Religion betreffend*, Berlin 1784

²⁸ *Epikureisch Glaubensbekenntniß Heinz Widerporstens* [1800]; Schelling se hlásí jménem i formou „knittelversu“ k básni Hanse Sachse z roku 1524, po neúspěšném pokusu uveřejnit báseň v *Athenaeu* ji vydal v prvním svazku vlastního časopisu *Zeitschrift für spekulative Physik*; viz *Friedrich Wilhelm Joseph Schellings Gedichte u poetische Übersetzungen*, hg. v. Erich Schmidt, Leipzig 1913, s. 1–14.

Promluvy zcela správně do filosofické linie Friedricha Heinricha Jacobiho a to jako „vyhrocený protestantský princip hledající smíření v tomto světě a nevymaňující se z povahy subjektu“.²⁹ Friedrich Schlegel na jednu stranu vítal *Promluvy* jako „dokument nového věku“, jeho představy o náboženském obrození se však ubíraly jiným směrem. Na Schleiermacherově pojetí mu vadilo odtržení náboženství od metafysiky a morálky a vlastně i od poesie. Náboženství se prý tak stává osamoceným a přijímá rysy „bezbožnosti“ (Irreligiosität).³⁰ – Schleiermacher by tak snadno mohl nabýt pocitu nezdaru, kdyby se nedostavil jediný naprosto přejný ohlas z pera Novalisova, kterého navíc znal jen zprostředkovaně přes Schlegela. V poněkud provokativním spise *Křesťanství neboli Evropa*, jenž je nadšenou oslavou středověku a neskrývá značné rozpaky nad německou reformací, je Schleiermacher uveden jako „bratr“, který „cítí tep nové doby“. Není sice jmenován, ale z průhledné šifry je jasné, kdo „zhotovil závoj“ pro Světici, tj. náboženství. *Promluvy* jsou Novalisovi „slavnostním svoláváním nového shromáždění, mocným tlukotem křídel prolétnuvšího anglického herolda, prvními porodními bolestmi“, po nichž se má každý chystat na „zrození“.³¹

Navzdory takřka skandálnímu uvedení se *Promluvy* brzy staly nejznámějším Schleiermacherovým dílem, později dokonce – zvláště zásluhou populární edice Rudolfa Otta ke stému výročí jejich prvního vydání – jakýmsi manifestem moderního liberálního protestantismu určeným spíše okolnímu světu, jemuž vlídně ukazují, jak vzájemně skloubit neopakovatelnou perspektivu jedinečné lidské zkušenosti s poměrně tradiční, byť dovedně zahalenou církevní doktrinou. Tuto intenci posílily v lednu 1800 vydané *Monology*, jakýsi etický doplněk *Promluv* s doproučeními, jak vzdělávat či utvářet sebe sama bez obecně platných mravních předpisů a přitom v plné shodě s duchovním lidským společenstvím a k jeho nejlepšímu prospěchu. *Monology* zůstaly bohužel nezaslouženě ve stínu *Promluv*, čehož si roku 1902 povšiml i vydavatel jediné jejich moderní edice Friedrich Michael Schiele: „Kdyby byly *Monology* napsány v etiopském jazyce a nějakém temném koutě světa, měli bychom jistě k dispozici už tucet nejlepších kritických vydání jejich textu a učenci by se předháněli, aby pečlivě zapísali a duchaplně komentovali i tu nejmenší variantu... Různé textové podoby, *Promluv* o náboženství sice teologové a filosofové pečlivě porovnali a bohatě toho využili pro porozumění Schleiermacherovi; získat

²⁹ Cit. dle NOWAK, s. 110–111

³⁰ Cit. dle NOWAK, s. 111–112, zde odkazy ke *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*.

³¹ NOVALIS: *Die Christenheit oder Europa*, Berlin 1799; čes. NOVALIS: *Zázračná hra světa*, Praha 1991, přel. Věra Koubová, s. 129–130

stejný užitek z Monologů se nikdo nevynasnažil.³² Možná právě proto se později Schleiermacherovi dostalo nespravedlivých výtek „zbožného subjektivismu“ a „mystiky“. *Monology* jsou přitom celkem jasným potvrzením možná nepřiliš zřetelné intence *Promluv*, že k tomu, abych se stal v plném smyslu sám sebou, nutně potřebuji druhé, či jinak řečeno, náboženství a nic významného v našem životě není ryze soukromá záležitost.

V Berlíně stihl Schleiermacher vydat i první sbírku svých kázání – zajímavý protipól *Promluv*, určený tentokrát dovnitř zbožného společenství –, která později vstoupila do prvního dílu jeho *Kázání* v Sebraných spisech.³³ Je jistě zajímavé, že sbírka neobsahuje kázání ze Charité, nýbrž jen plody předchozího působení, zejména na místě pomocného kazatele v Landsbergu na Wartě.³⁴ Přesto se *Kázání* mohla stát jedním ze dvou spisů, které mohl Schleiermacher předvést jako své odborné dílo, jakmile se dostavila naděje na akademickou dráhu. – Druhým, tentokrát již plně odborným spisem byly *Základní směry kritiky dosavadní mravouky*³⁵, poučené, systematické a kritické pojednání o etice, „nejobsáhlejší filosofické dílo, jež Schleiermacher kdy vydal“.³⁶ Kantova a Fichtova etika povinnosti byla podrobena poměrně zásadní kritice jako pouhý formalismus, vědecký přístup si však prý žádá vyvážené spojení formy s obsahem. V provedeném srovnání vycházejí pro Schleiermachera lépe Platón a Spinoza, přinejmenším pod jejich vlivem získává Schleiermacherův etický systém vedle učení o povinnostech ještě učení o ctnostech a o dobru. – Platónem se v té době zabýval podrobně, pustil se totiž konečně do dlouho plánovaného překladu, na nějž se mezitím důkladně připravoval. Od samého počátku ho zaměstnávala idea celku díla, z níž by bylo možno usuzovat na postavení jednotlivých dialogů. Rozpracoval nejen pravděpodobnou chronologii, ale i jakýsi systém, v němž má každý dialog své určité místo. Rozlišuje tak tři řady dialogů, jednak elementární, v níž se formuje Platónův základní názor pravdivého a jsoucího, jednak konstruktivní, v níž se z tohoto názoru utváří věda, mezi nimi tvoří spojnice ještě zvláštní řada, jejímž středním článkem, v němž se má názor obracet ve vědění, je dialog *Gorgias*. Ať si

³² F. D. E. SCHLEIERMACHER: *Monologen nebst den Vorarbeiten*, hrsg. v. F. M. Schiele und H. Mulert, 3. Aufl. als unveränderte Nachdruck der Auflage von 1914, Hamburg 1978; s. III

³³ FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: *Predigten*, Berlin 1801; 2. vyd. *Predigten von Friedrich Schleiermacher*, SW II/1, Berlin 1834

³⁴ Kázání v Charité zrekonstruoval a vydal Adolf Sydow v SW II/7, Berlin 1836; viz výše pozn. 9

³⁵ FRIEDRICH SCHLEIERMACHER: *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre*, Berlin 1803; 2. vyd. 1834

³⁶ KANTZENBACH, s. 80

o tomto systému myslíme cokoli, Schleiermacher se už zde ukazuje jako prozíravý interpret, jenž v práci překladatele uplatňuje zásady své budoucí hermeneutiky. První díl přeložených Platónových spisů vyšel roku 1804.³⁷

Můžeme se ptát, kde plně vytištěný kazatel ze Charité našel čas k této odborné práci. Odpověď překvapivě nalezneme u ženy, která v té době zcela ovládla Schleiermacherovo srdce – ELEONORE GRUNOW (1769–1837). V této nepříliš krásné, leč vnímavé a upřímně zbožné ženě našel Schleiermacher skutečně spřízněnou duši.³⁸ Rozuměla mu jako už poté žádná jiná žena, o čemž svědčí jejich obsáhlá vzájemná korespondence. V této době dokonce už vykonala vpravdě romantickou vzpouru a opustila právoplatného manžela, nicméně nedokázala překonat výchovou vstřípené vědomí povinnosti a zdráhala se vstoupit do nového manželství s milencem. Schleiermacher se jí v návalu zoufalství rozhodl „poskytnout čas k rozhodnutí“, spíše však svému zjitřenému srdci dopřát kýženého zapomnění. Zjara 1802 se nechal na radu svých nadřízených dočasně – byť nakonec až do roku 1804 – přeložit k reformovanému sboru v pomoranském Stolpu. Zde se v teskné samotě a bez přístupu k jakékoli lépe vybavené knihovně pustil do náročné, ale zřejmě i úlevné práce na *Základních směrech mravouky* a na překladu Platóna. Rovněž pocit osamělosti na malickém reformovaném ostrůvku prostřed luterského moře v něm probudil pozoruhodnou myšlenku církevní unie, jež se později měla naplnit v tzv. Pruské unii (1817). Ve Stolpu jí věnoval anonymní spis opět pod krkolomným názvem *Dva nepředvíhající posudky ve věcech protestantské církevnosti předně ve vztahu k pruskému státu*.³⁹ Přimlouvá se zde především u svých reformovaných spolubratří za unii s luterány, která by ovšem neměla být ani unií věroučnou, ani by neměla vést k liturgickému splnutí. – Mezitím se však Eleonore po vlně vnitřních zmatků rozhodla odmítnout Schleiermacherův návrh sňatku a roku 1805 se v pokoře vrátila do bezdětného a zřejmě nenaplněného manželství. Po letech to Emanuel Hirsch výstižně shrnul, „že nikoli pouze navenek, ale též niterně svým ‚Ne‘ učinila zásadní podnět, aby se nám ve Schleiermacherovi zrodil křesťanský myslitel a kazatel“ a jeho „romantický individualismus se tak

³⁷ *Platon – Werke*, Bd. I/1, übers. mit Einleitungen und Anm. von F. Schleiermacher, Berlin 1804

³⁸ Její nepříteli „romantickou“ charakteristiku podala Henriette Herz přítelkyni Rahel Varnhagen: „Velká, hubená postava. Tvář spíše škaredá než pěkná. Ani náznak grácie v chování, suchá, jalová. Žádný výtečný duch. Vždy špatně oblečená, nedbale a chudě; kartounová spodnička a černé vlněné punčochy, například.“ – cit. dle KGA V/3, s. LXXVII

³⁹ *Zwei unvorgreifliche Gutachten in Sachen des protestantischen Kirchenwesens zunächst in Beziehung auf den preussischen Staat*, Berlin 1804; KGA I/4, s. 358–460

proměnil v křesťanský zbožný subjektivismus“.⁴⁰ Zhrzený Schleiermacher se již nemíní vrátit na staré místo do Berlína a štěstěna mu – navzdory všem drásavým zvrátům – nakonec přece nastavila svou příznivější tvář. Nečekaně se mu dostalo dvou pozvání na akademickou půdu – na nově zřízenou protestantskou teologickou fakultu do Würzburgu, jenž byl právě připojen s celými Franky k Bavorsku, a do Halle. Rozhodne se zůstat věrný pruské koruně jakož i své *alma mater* a v říjnu 1804 nastupuje jako mimořádný profesor – navíc sám reformovaný – na luterskou fakultu v Halle.

2. Erlangenský seminář roku 2010

Schleiermacher se nerozhodl pro Franky, ve franském Erlangen však přece vypučel pozoruhodný květ, jehož kořeny – přes všechny výhrady vůči Schleiermacherovi – nepochybně vyrůstají ze schleiermacherovské půdy, tzv. starší erlangenská škola. Nelze v této souvislosti nezmínit jejího nejvýznamnějšího představitele, jímž je bezpochyby JOHANNES VON HOFMANN (1810–1877). Vždyť právě on je otcem termínu „dějiny spásy“ (Heilsgeschichte), jež od dějin světa odlišuje nejen nutná vázanost na zvěst Písma, ale především to, že se v jakési hutné, leč účinné zkratce individuálně opakují a naplňují v nitru každého křesťana. Vědecký teolog je pak „jako křesťan“ sám sobě „jako teologu“ nejvlastnější látkou své vědy.⁴¹ Tato myšlenka může působit antikvovaně, ba podezřele jen do té doby, než si spolu se Schleiermacherem ujasníme, že zbožnost – již von Hofmann nazývá zkušeností znovuzrození (Wiedergeburtserfahrung) – není nějaké „soukromé zjevení“ nebo dokonce nějaký svévolný vrtoch, nýbrž na církev a její zvěst vázané *porozumění* sobě jako naprosto závislému a tím nakonec i *porozumění* zvěsti církve jako zvěsti smysluplné a důležité nejen pro nějaké dávné věky, ale i pro mě samotného.

V květnu a červnu roku 2010 jsme se s erlangenskými kolegy nadvakrát setkali v Erlangen a v Praze na víkendovém semináři nad Schleiermacherovými *Promluvami*. Skupinu erlangenských studentů vedli prof. Walter Sparr a prof. Wolfgang Schoberth, německou stranu posílil i dr. Hans-Hermann Tiemann z Osnabrücku, aktivní člen Schleiermacherovy společnosti, a Jonathan Böhm z Lipska, který mi byl vždy ochotně ku pomoci, když jsem se ztrácel v houštinách Schleiermacherových košatých souvětí. Za českou stranu aktivně vystoupili Olga Navrátilová a Tomáš Živný, je-

⁴⁰ EMANUEL HIRSCH: *Schleiermacher Christusglaube. Drei Studien*, Gütersloh 1968, s. 10

⁴¹ JOHANNES VON HOFMANN: *Der Schriftbeweis*, Bd. I, Erlangen 1851, s. 10

jichž příspěvky ze semináře rovněž přinášíme. Nakonec jsem svou studii po mnoha úpravách přiložil i já.

WOLFGANG SCHOBERTH nás v úvodní stati seznamuje s rétorickým žánrem jako klíčem k *Promluvám*. Jejich cílem nemá totiž být poučení, nýbrž přesvědčení utrhačů náboženství, kteří se z domnělých oponentů stávají nakonec pomyslnými spojenci proti domnělým spojencům, kteří se stávají oponenty. Tato dialektická přesmyčka nemá ovšem nakonec vést ke kritice tradiční ortodoxie, nýbrž naopak k její obhajobě, byť poněkud neobvyklými prostředky, a kritice je naopak podrobena její racionalistická a etická reinterpretace v osvícenském duchu. Schobertth tak zprvu ukazuje žánrovou neslučitelnost *Promluv* a pozdější *Věrouky*, aby nakonec *Promluvám* přece přiznal pravověrnost, pouze prostředkovanou jinému publiku.

HANS-HERMANN TIEMANN nás poté uvede do kontextu jednotlivých vydání *Promluv* a ukáže na jejich vnitřní souvislosti s pozdějšími spisy – *Krátkým přehledem teologického studia* a *Věroukou*. Schleiermacher pro něj není myslitelem, který by založil školu, proto možné navazování na něj vidí ve dvojím smyslu – jako „prosazení“ i jako „dorozumění“, jako Ritschl i jako Troeltsch. Téma *Promluv* vidí pokračovat v pozdějším konceptu filosofické teologie. Právě zde má místo Schleiermacherova perspektivistická pozice chápající křesťanské stanovisko jako jedno z možných v širším spektru „projevů podstaty“. Přesto je však pro něj křesťanství „nejdokonalejším mezi nejvíce vyvinutými formami náboženství“, k čemuž dospívá zvláštní kombinatorikou různých dějinných projevů jeho zbožnosti a jejich zaměřeností na „jeden objekt“, z níž vychází křesťanství jako „nejvyšší forma monoteismu“. Daří-li se Schleiermacherovi takto udržet pohromadě perspektivnost i „absolutnost“ křesťanství, je jistě vhodným autorem do věku „konce konfesí“.

OLGA NAVRÁTILOVÁ chce ve Schleiermacherových *Promluvách* nalézt předpoklady jeho známé teorie individuality z *Monologů* (1800). Podle nich je člověk jako individuum jednak výsledkem vlastního svobodného sebeutváření (Selbstbildung)⁴², jednak „společenství s druhými duchy“⁴³. Individuum tak není určeno jen vydělením z celku, ale rovněž svým neopakovatelným včleněním do celku a jeho jedinečnou konstelací. Aniž by pro to byly přímé doklady v *Promluvách*, snaží se Olga Navrátilová logicky oddělit celek sám (Universum) od jeho manifestace v lidstvu (svět). Přes všechnu snahu by se tak Schleiermacherovi nepodařilo zcela uniknout ide-

⁴² *Monologen*; p. 57

⁴³ Tamtéž, p. 47

alistickému dědictví a představě světa jako „produktu lidského ducha“⁴⁴. Universum vlastně nakonec nemá lepší možnost svého zjevení člověku než v lidském společenství, potažmo v dějinách, jež by se bez jednání *Universa* (*Handlung*) staly pouhou „prométheovskou hybris“⁴⁵. Tato drobná hegelovská korekce je jistě výstižným domyšlením Schleiermacherových raných náznaků, jimž se později dostane náležitého rozvedení v přednáškách z *Etiky*, kam spadá i jeho koncepce dějin, a *Hermeneutiky*.

TOMÁŠ ŽIVNÝ se ve svém příspěvku kriticky navrácí ke staré Brunnerově výtce, že Schleiermacher zaměnil Boží slovo za mysticky chápanou zkušenost, a pokouší se ze zmínek o mystice v *Promluvách* vytěžit jejich nosný obsah. Schleiermacher předně rozlišuje různé druhy mystiky, před některými z nich varuje, některé pak připouští jako možnou paralelu vlastní koncepce náboženství. Můžeme se stavět zdrženlivě k Živného náhlému ztotožnění Schleiermacherovy nauky s onou „velkou a mocnou mystikou“ z *Třetí promluvy*⁴⁶, jeho příspěvek však znovu otevírá důležité otázky mystické zkušenosti a možné souvislosti *Promluv* s tradicí starší německé mystiky.

Sborník uzavírá můj příspěvek, jenž se pokouší už v *Promluvách* nalézt držitelnou koncepci pocitu, který by nebyl jen pasivním a niterným prožitkem vzpírajícím se jakémukoli zvnějšnění, nýbrž vždy už sou-citem, tj. cítěním s druhými, lépe snad „s-rozuměním“ s druhými, které vždy nutně předpokládá výraz, tj. vyslovení, zachycení a znázornění pocitu. Otázkou potom je, zda bychom nějaký „pocit *Universa*“ či „pocit naprosté závislosti“ vůbec zažili, kdybychom ze sdělování druhých, tedy z nějaké tradice, „nevěděli“ už předem, co hledáme. Snad se mi podařilo ukázat, že už v *Promluvách* jsou jasně patrné indicie, že pocit jako „bezprostřední sebevědomí“ předpokládá společenství s druhými a není rozhodně jen nějakým „zbožným subjektivismem“.

⁴⁴ V rkp s. 56

⁴⁵ V rkp. s. 61

⁴⁶ V rkp. s. 74